

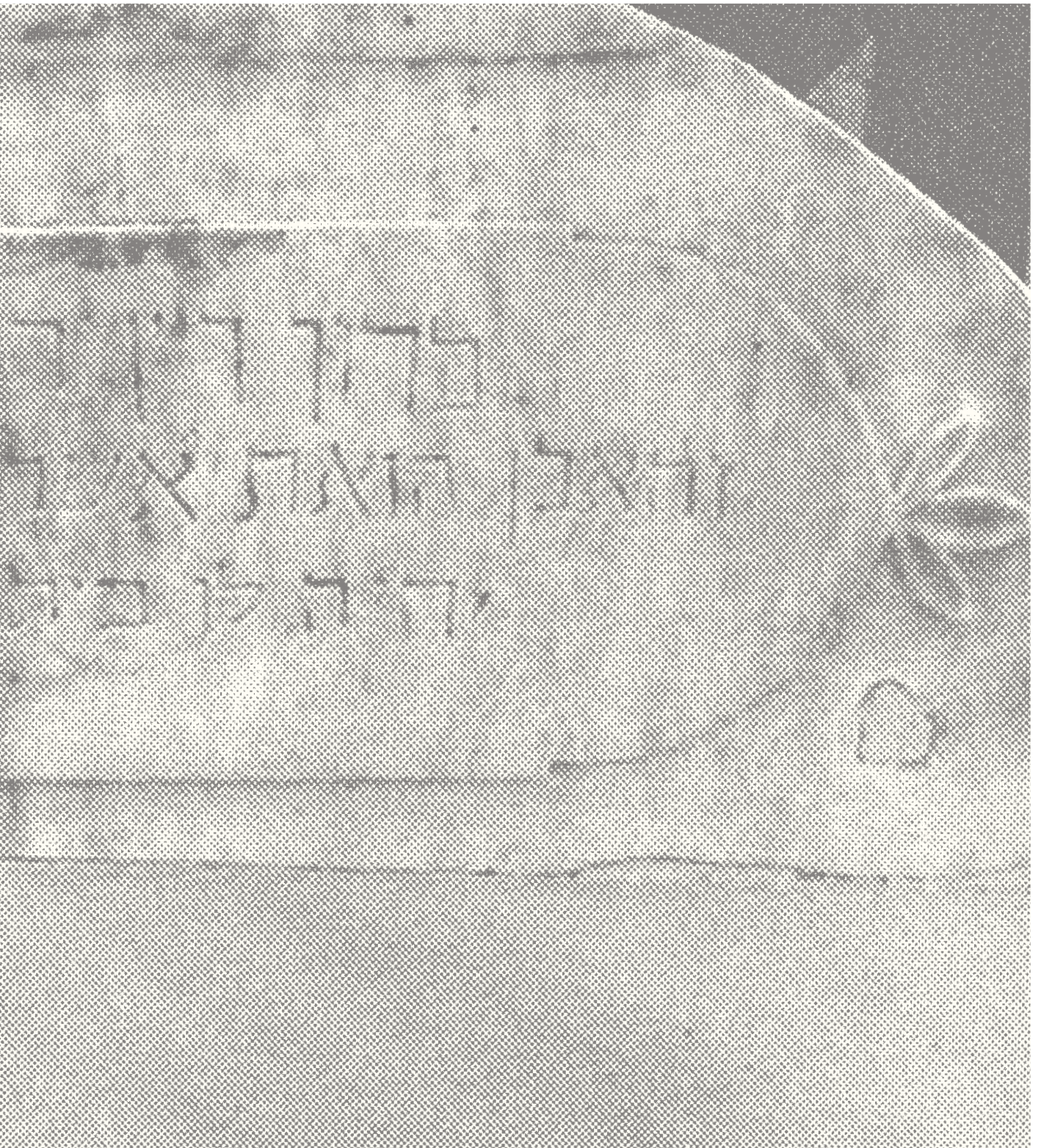
Σε θέση προικισμένη από τη φύση και σπαρμένη με ερείπια μεσαιωνικών
 πύργων, βρίσκεται ο ναός του Αγίου Γεωργίου του Πικρού. Στο κατώφλι του
 Ιερού Βήματος έχει ενσωματωθεί μαρμαρίνη επιγραφή, που πιθανότατα
 προέρχεται από το κατεστραμμένο εβραϊκό νεκροταφείο της Χίου. Η ερμηνεία
 της επιγραφής συνηγορεί υπέρ της ταφικής χρήσης της.

ΒΑΛΙΑ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

Δρ Θεολογίας ΑΠΘ, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια Θεολογίας ΑΠΘ,
 Υπ. Διδάκτωρ Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

ΜΙΑ ΕΠΙΓΡΑΦΗ-ΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ

— Στο ναό του Αγίου Γεωργίου του Πικρού, στον Δαφνώνα

ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΣΤΗ ΧΙΟ

01

Η εβραϊκή επιγραφή στο κατώφλι του Ιερού Βήματος (φωτ.: Μ. Τσαμπλάκος).

02

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου του Πικρού (φωτ.: Β. Παπαναστασοπούλου).

03

Γενική άποψη του Δαφνώνα με τα κατάλοιπα μεσαιωνικών πύργων.

04

Το κείμενο της επιγραφής (φωτ.: Μ. Τσαμπλάκος).

Η Θέση

Πριν από λίγο καιρό βρεθήκαμε μπροστά σε ένα εύρημα που σχετίζεται αναμφίβολα με την ιστορία της εβραϊκής κοινότητας στη Χίο. Πρόκειται για μια εβραϊκή επιγραφή χαραγμένη σε μάρμαρο στο εσωτερικό του ναού του Αγίου Γεωργίου του Πικρού και πιο συγκεκριμένα στο κατώφλι του Ιερού Βήματος (εικ. 1, 4). Ο ναός βρίσκεται στα σύνορα δύο οικισμών, του Δαφνώνα (εικ. 3) και του Ζυφιά, σε περιοχή με την ονομασία «στους Επτά».

Πρόκειται για μια θέση μαγευτική, με πηγαία νερά και οργιώδη βλάστηση. Μέχρι σήμερα είναι ορατά τα ερείπια μεσαιωνικών πύργων από τους οποίους αξιολογότεροι ήταν του Φούτρου, του Θαλασσού και του Πορή (Περρή/Pierre). Ο τελευταίος φαίνεται ότι ήταν ο μεγαλύτερος και σημαντικότερος, με τέσσερις ορόφους, αυλή, δεξαμενή, περιστύλιο και ναό (πιθανότατα του Αγ. Κωνσταντίνου). Λίγο βορειότερα βρισκόταν ο πύργος του Πικρού (από επώνυμο ελληνικό ή το γενοβέζικο *Pigri*) και στη δική του ιδιοκτησία ανήκε ο ναός του Αγίου Γεωργίου. Πολύ κοντά υπάρχει μεσαιωνικό υδραγωγείο και δεξαμενή, τα νερά των οποίων χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα για ύδρευση και άρδευση.

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου του Πικρού

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου του Πικρού στη σημερινή του μορφή δίνει την εντύπωση νεότερου κτίσματος και τούτο διότι έχει υποστεί εκτεταμένες επεμβάσεις με κονιάματα και κολόνες στήριξης από ενισχυμένο μπετόν (εικ. 2). Το ίδιο έχει συμβεί και στο εσωτερικό του ναού. Η νεότερη ευλάβεια έχει αφανίσει κάθε ίχνος παλαιότητας, ενώ ο ναός σήμερα είναι ιδιωτικός.

Η εβραϊκή επιγραφή

1. תמא יד יורב

2. הבצמ יתמש רשא תאזה נבאה

3. הרונמ תיב ול איה

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

1. Ευλογημένος ας είναι ο αληθινός δικαστής
2. και αυτός ο λίθος που έχω τοποθετήσει σαν σήμα/επιτύμβια στήλη
3. θα είναι ένας οίκος ανάπαυσης (φωτός) για αυτόν

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Στίχος 1: Η έκφραση «αληθινός δικαστής» (דן אמת) χαρακτηρίζει τον Κύριο, δηλαδή τον

Θεό του Ισραήλ. Παρατηρούμε ότι αποφεύγεται η χρήση του ονόματος του Θεού, δηλαδή του ιερού τετραγράμματος Γιαχβέ (יהוה), και στη θέση του χρησιμοποιείται ένα χαρακτηριστικό του που σχετίζεται με την απονομή δικαιοσύνης. Με το όνομα Γιαχβέ αποκαλύφθηκε ο Θεός στον Μωυσή στο όρος Χωρήβ (εικ. 5) με το γνωστό βιβλικό θέμα της φλεγόμενης βάτου¹. Από σεβασμό οι Εβραίοι αποφεύγουν να προφέρουν το όνομα αυτό, επικαλούμενοι ταυτόχρονα και τη σχετική εντολή του *Δευτερονομίου*².

Ο χαρακτηρισμός του Γιαχβέ ως δικαστή δημιουργεί μια εικόνα που τη συναντάμε πολύ συχνά στην εβραϊκή Βίβλο. Ο Γιαχβέ παρουσιάζεται να κρίνει όλη τη γη, δηλαδή όλη την ανθρωπότητα³, έχοντας όμως ορίσει μία συγκεκριμένη ημέρα κατά την οποία όλα τα έθνη θα προσέλθουν ενώπιόν του για να κριθούν⁴. Πρόκειται προφανώς για τη λεγόμενη Ημέρα Κυρίου για την οποία μίλησαν πολύ συχνά οι προφήτες του Ισραήλ⁵.

Η επιγραφή που εξετάζουμε διασώζει μια παρadosιακή ιουδαϊκή προσευχή (ευλογίας), που κάποιος λέει αν τυχόν ακούσει για ένα θάνατο. Σπανιότερα η προσευχή απαγγέλλεται στην περίπτωση που κάποιος δει έναν κατεστραμμένο ιουδαϊκό χώρο. Η συνήθεια αυτή προέρχεται από την παράδοση που προτρέπει να ευλογεί κάποιος τον Θεό τόσο στις καλές όσο και στις δύσκολες καταστάσεις της ζωής.

Στίχος 2: Στο σημείο αυτό γίνεται αναφορά στη συγκεκριμένη στήλη, η οποία χαρακτηρίζεται λίθος (אבן), που έχει τοποθετηθεί ως σήμα ή επιτύμβια στήλη. Ενδιαφέρονσα είναι η χρήση της εβραϊκής λέξης *ματσεμπά* (מצבה) στο κείμενο της επιγραφής. Η λέξη είναι γνωστή από το κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης και σημαίνει κάθε λίθο που έχει στηθεί σε ανάμνηση ενός γεγονότος ή ως αντικείμενο λατρείας⁶. Παράλληλα, πρόκειται για έναν τεχνικό αρχαιολογικό όρο που περιγράφει τέτοιου είδους λίθους.

Ο όρος *ματσεμπά* (πληθ. *ματσεμπάω*) έλαβε κατά τη διάρκεια της ισραηλιτικής ιστορίας και αρνητική χροιά. Ιδιαίτερος κατά την περίοδο της Μοναρχίας στον Ισραήλ, ενωμένης και διαιρεμένης⁷ (1000-589 π.Χ.), η *ματσεμπά* συμβόλιζε την παρουσία κάποιας θεότητας και αποτελούσε ένα από τα λατρευτικά παραφερνάλια που μπορούσε κάποιος να συναντήσει στα υψηλά ιερά⁸ (εβρ. *Μπαμά-Μπαμάω*). Οι αυστηροί μονοθεϊστές και θιασώτες του Γιαχβέ θεωρούσαν τη *ματσεμπά* και όλα όσα σχετίζονταν με τη λατρεία στα υψηλά ως στοιχεία θρησκευτικής παρεκτροπής, αντίθετα με τις επιταγές της γιαχβι-

02

03

04

05

Ο Μωυσής μπροστά στη φλεγόμενη βάτο. Φορητή εικόνα, 12ος αι. Μονή Σινά.

06

Μενορά.
Η «Πεντάτευχος του Regensburg» (1300), Israel Museum, Ιερουσαλήμ.

κής λατρείας. Αυτή η χρήση διατηρήθηκε μέχρι και την εποχή της πτώσης του νοτίου βασιλείου του Ιούδα από τον Ναβουχοδονόσορα (587 π.Χ.), ενώ μετά τη βαβυλώνια αιχμαλωσία δεν ξαναχρησιμοποιήθηκαν με αυτόν τον τρόπο.

Στην επιγραφή της στήλης που ερευνάμε υπάρχει μία δυσκολία ως προς την ακριβή μετάφραση του όρου *ματσεμπά*. Προτείνουμε δύο μεταφραστικές εκδοχές: α) σήμα, β) επιτύμβια στήλη. Αυτό εν προκειμένω συμβαίνει, γιατί δεν μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε πως πρόκειται για πραγματική επιτάφια επιγραφή, αφού δεν αναφέρεται σε κάποιο σημείο το όνομα του νεκρού ή της νεκρής. Φυσικά, το όνομα μπορεί να παραλείπεται ή να αναφερόταν σε κάποιο άλλο σημείο του τάφου και να μην έχει διασωθεί.

Στίχος 3: Στον τελευταίο στίχο της επιγραφής αναφέρεται πως η στήλη αυτή θα αποτελέσει έναν οίκο της *μενορά* (מנרה). Η *μενορά* είναι η επτάφωτη λυχνία που σύμφωνα με το κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης έκαψε αρχικά μέσα στη Σκηνή του Μαρτυρίου⁹ και αργότερα στον Ναό του Σολομώντα (εικ. 6). Πέρα από

τη λειτουργική της χρήση η *μενορά* έχει και διάφορους συμβολισμούς και αποτελεί ένα από τα εμβλήματα του κράτους του σύγχρονου Ισραήλ. Δεν είναι ασυνήθιστη η απεικόνισή της σε ιουδαϊκούς τάφους ήδη από τους ελληνιστικούς χρόνους, κυρίως σε γυναικείες ταφές. Ο ταφικός της συμβολισμός σχετίζεται με τη δέσμευση του αποθανόντος ατόμου στην πατρώα πίστη. Ουσιαστικά, αποτελεί μία ομολογία πίστης του νεκρού και ένα αναγνωριστικό στοιχείο της εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητάς του στον επισκέπτη του κοιμητηρίου. Δεν γνωρίζουμε αν η επιγραφή συνοδευόταν και από απεικόνιση της λυχνίας ή περιοριζόταν στην αναφορά του ονόματός της.

Θεωρούμε πως είναι πολύ πιθανόν η συγκεκριμένη εβραϊκή επιγραφή να προέρχεται από το κατεστραμμένο εβραϊκό νεκροταφείο της Χίου¹⁰ και να χρησιμοποιήθηκε κάποια στιγμή ως οικοδομικό ή διακοσμητικό υλικό στην είσοδο του Ιερού Βήματος του ναού του Αγίου Γεωργίου του Πικρού.

* Οφείλω θερμές ευχαριστίες στους καθηγητές Assaf Yasour-Landau και Gershon Galil, από το Πανεπιστήμιο της Χάιφα, για τις ενδιαφέρουσες συζητήσεις που είχαμε πάνω σε μεταφραστικά και ερμηνευτικά ζητήματα. Ευχαριστώ ακόμη τον Μάρκο Τσαμπλάκο για το φωτογραφικό υλικό και την επισήμανση της θέσης. Τέλος, πολλές ευχαριστίες οφείλω στην ΕΦΑ Χίου και ιδιαίτερος στην Προϊσταμένη, Ο. Βάσση, για την άδεια δημοσίευσής της επιγραφής.

Σημειώσεις

- 1 Έξ. 3.6α: «Είμαι ο Θεός των προγόνων σου, ο Θεός του Αβραάμ, ο Θεός του Ισαάκ και ο Θεός του Ιακώβ».
- 2 Δευτ. 5.11.
- 3 Γέν. 18.25. Σαμ. Α' 2.10. Ψαλ. 94.1-2.
- 4 Ψαλ. 7.6-8. Εκκ. 3.17.
- 5 Ιωήλ 3.1-2. Σοφ. 1.7-9.
- 6 Γέν. 35.20. Έξ. 23.24. Δευτ. 36.1.
- 7 Το βασίλειο του Ισραήλ υπήρξε ενιαίο κράτος από το 1000 μέχρι και το 900 π.Χ. περίπου. Μετά το θάνατο του βασιλιά Σολομώντα το κράτος διασπάστηκε, με αποτέλεσμα τη δημιουργία του βορείου βασιλείου του Ισραήλ με πρωτεύουσα τη Σαμάρεια και του νοτίου βασιλείου του Ιούδα με πρωτεύουσα την Ιερουσαλήμ. Το βόρειο βασίλειο καταλύθηκε από τους Ασυρίους το 721 π.Χ., ενώ το νότιο επιβίωσε περίπου έναν αιώνα ακόμη

μέχρι και την κατάκτισή του από τους Βαβυλωνίους το 587 π.Χ.

- 8 Πρόκειται για ιερά τα οποία βρίσκονταν κυρίως σε λόφους και στα οποία λατρεύονταν τόσο ο εθνικός θεός των Ιουδαίων, ο Γιαχβέ, όσο και άλλες θεότητες. Στην Παλαιά Διαθήκη των Εβδομήκοντα (Ο') ο εβραϊκός όρος *Μπαμώθ* αποδίδεται ως *υψηλά*. Στα ιερά αυτά για την τέλεση της λατρείας χρησιμοποιούνταν διάφορα θρησκευτικά αντικείμενα, όπως στήλες και ειδώλια που απεικόνιζαν θεότητες, δέντρα, βωμοί, κεραμική κ.ά. Φαίνεται πως ο Ισραήλ υιοθετεί τα ιερά αυτά από τους Χανααίους σε μία πολύ πρόωπη εποχή. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως οι προφίτες του Ισραήλ καταφέρνται συνεχώς εναντίον τους, καθώς αποτελούν κέντρα τέλεσης ενός θρησκευτικού συγκρητισμού που σπλώνει το μονοθεϊσμό που κηρύττουν.
- 9 Στο βιβλίο της *Εξόδου* δίνονται λεπτομερείς οδηγίες για την κατασκευή της (κεφ. 25).
- 10 Περισσότερες πληροφορίες για το εβραϊκό νεκροταφείο της Χίου, βλ. Β. Παπαναστασσοπούλου, «Η εβραϊκή κοινότητα της Χίου», στο <http://www.archaiologia.gr>